

MARÍA MARIÑO. NOIESA DO COUREL, DINAMITEIRA DA FALA

Rosario Álvarez Blanco

Tomo prestadas estas palabras de Uxío Novoneyra, con licenza de todos vostedes. Ben sei que son as frases máis repetidas neste ano de homenaxe a María Mariño, pero o caso é que non acho mellor comezo para esta miña intervención sobre a súa lingua nin tampouco palabras mellor acaídas para esta ocasión, pois non esaxero se afirmo, con outros, que o gran poeta courelao, veciño de Parada, foi quen mellor coñeceu e comprendeu no intre a vea poética da nosa homenaxeada no día de hoxe.

María Mariño ten o seu berce na ribeira do Atlántico, ao abrigo da ría de Muros e Noia. Viaxa dende as praias e o mar das Rías Baixas aos cumes e neves do Courel. Queda conmovida perante a beleza espléndida da paisaxe da montaña, grandiosa e íntima asemade, pero nunca perde a querenza do mar, que se converte en lugar e imaxe recorrente en toda a súa obra; tamén no seu léxico: *aboiar, barco, bote, redes, afogar, mariñeiro, bogar, remo, borrasca, brisa, amarrar, ancla, praia, area, ribeira, auga, mar, pleamar, ondas, marea, furna, océano...* Xunto ao mar, a natureza montañesa que a envolve e agarima, ata se fundir con ela, ocupa un segundo plano de importancia: *bosco, bouza, pincheiras, barbeito, ucedo, afala-lo gado...* Noiesa do Courel: ten a súa casa e agroma como poeta en Parada, pero ata a fin dos seus días segue sentindo a voz do faro (“Ouh voz de faro, entre néboas, cánto teño de tí sin che oír!”, PnT) e, tomando as súas verbas, segue tendo o seu fogar en Noia: “Pobos donde eu vivín! Algús eran máis feitos e queríanme enganar, mais eu nunca sentín neles o meu fogar. O meu fogar téño en tí: no teu vivir e nas tres pontes” (PnT).

Hai quen di que ela é a serea dos Mariño. A serea que canta saudosa, desde os tesos cumes deste noso Olimpo, ollando o camiño de occidente, do solpor, do océano.

O lembrado Manuel María, sempre presente connosco, deixou dito que María Mariño “falaba cunha leve lentitude e usaba o galego noiés”. Tamén a súa lingua escrita é de base noiesa, fundamente noiesa, habería que dicir. Non é este o momento nin o lugar de facermos unha minuciosa exposición de datos lingüísticos que alicercen esta aseveración, que formulo de xeito tallante, sabendo que contradigo afirmacións anteriores de estimados colegas, ao meu xuízo apriorísticas e sen base documental. Vallan como mostra estes trazos recorrentes, nos que a adhesión á fala courelá esixiría formas ben diferentes: segue sendo cheísta ata a fin dos seus días (“Atopeiche, miña nai!, Atopeiche!” [PnT 15], “Adeus, arbore de anos feito! —dinche as xeadas que che queimaron, o sol que che quentou” [PnT 27]); masculinos e femininos en *-án* (*a mañán, a man, o serán, o chan,*

o *irmán*), diminutivos en *-nciña* (*mañanciña*, *manciña*) e plurais en *-ns* (*chans*, *seráns*), con ausencia total dos courelaos en *-ois*; o demostrativo *aqués*, que ben lembrarán de Rosalía; formas verbais en *-des* (*brilades*, *cantades*, *chegades*, *ditades*, *fiades...*) e *-eches* (*ofreceches*); o adverbio *alá* e non *aló* (“recólloas no pensamento, xa non pasan máis alá”, PnT 48); a contracción do adv. *non* co pronome acusativo (“mellor libro no leín” [‘non o lin’, PnT 19], “Vou buscando, busco mañá e n’atopo, busco día e n’o vexo” [‘non a atopo’ e non o vexo’, VqC 37]; uso de *lle* para singular e plural (“Os cantores esquecen o seu día e dóense do que saben que lle chega”, PnT 90); variantes formais distintas das orientais (*arrecender*, no Courel ‘recender’; *cuncha*, aquí ‘concha’; *eira*, aquí ‘aira’); léxico tipicamente occidental ou, máis concretamente, da súa bisbarra (*meniña*, no Courel ‘neniña’; *nai* ‘mai’, *feito* ‘fento ou felgo’, *lumeiro* ‘fogueira de San Xoán’, *arrolar* ‘botar a rebullois’, *picaño* ‘folla do piñeiro’, *néboa* ‘nebra’); etcétera.

Como é de esperar nunha persoa da súa sensibilidade, ávida de recursos e de achegas culturais, non é impermeable a formas que lle chegarían a través da lingua escrita, directamente ou a través de Novoneyra (*aas*, *arbre*, *bosco*, *brilar*), e moito menos á fala desta terra montañesa onde medra como poeta e onde se desenvolve como persoa. E, en efecto, de cando en vez atopamos pinceladas courelás salferindo a súa lingua, como *tein* ‘teñen’, *bon*, *il* e *aquil*, *algús* e *cás* (os ‘cans’ da noite courelá), a luguesa interx. *ouh*, a terminación *-ín* (*camín*, *corpín*)..., mais só a conx. *i* ante vogal, ben diferenciada de *e* ante consoante, alcanza carácter de permanencia ou normalidade. Onde máis se nota a influencia courelá é no léxico, sobre todo no referido a esta natureza e esta paisaxe, tan afastada das súas evocacións noiesas: as *flairas*, que entran con Novoneyra no galego escrito (sen moitos máis testemuños cós del, do meu compañeiro Darío e do meu paisano Cuña Novás, que tantos serás comparteu con Uxío no Courel), as *pinguadas*, *niadas*, *mofo* ‘musgo’, *pincheira* ‘cadoiro, pequena cascada’, *nebra* ‘néboa’, *calella*, *cinsa*, *mallega...*; probablemente sexan tamén aprendidas aquí *aiga*, *coio* (Noia ‘croio’), *esquecer* (Noia ‘esquencer’). Pero non por iso deixa de ser unha noiesa do Courel.

O seu galego ten fondas raiceiras na lingua popular, porque María Mariño é verdadeiramente galegofalante, unha característica patente tamén na súa obra castelá, sobre todo na prosa, onde trasloce de contino o substrato galego. Non se entenda que me uno aos que consideran que a súa é unha escrita con vontade de trasladar ao papel unha lingua de base dialectal para acentuar o seu carácter de espontaneidade popular, de flor ventureira. Nada máis lonxe diso: a súa lingua poética ten personalidade propia —e características sinaladas por todos os estudiosos— que a afastan do galego espontáneo, aínda que está fondamente arraizada nel. “Dinamiteira da fala, preme, rompe, comba, bate a sintaxe tradicional”. Uso do novo as palabras do poeta porque non son quen de describir de forma mellor axustada o trazo máis singular do galego escrito por María Mariño. Ora ben, non seríamos xustos con ela se nos quedásemos cunha imaxe destrutiva, porque o realmente sorprendente —e saliento o factor da sorpresa, do abraio, do

desconcerto—, o verdadeiramente sorprendente, digo, é ese estilo propio que navega nos lindeiros da gramaticalidade e en ocasións mesmo ultrapasa ousadamente esa fronteira.

Non hai ignorancia da lingua, non hai carencia de recursos lingüísticos básicos. A falta de formación gramatical, académica, que se lle supón non pode ser freo nin pexa para unha falante que, obviamente, ten interiorizada a gramática da súa lingua. Todos os galegofalantes falan pola gramática, mesmo aínda que non cheguen a reflexionar nunca sobre ela na escola. En María Mariño hai un esforzo constante de forxa e creación lingüística —non sempre exitosa—, baseada na reutilización de voces con ampliación de significados ou con novas categorías e mais na anulación do papel da sintaxe como estrutura ordenadora. Apenas crea novas palabras pola vía da derivación (como *lonxear*, que non significa ‘ir lonxe, afastarse’, senón ‘andar por lonxe’, ‘pasear + lonxe’), e non o fai porque recorre adoito ao emprego das vellas formas con funcións ou significados categoriais diferentes; así, o adx. *longo* convértese no substantivo *longo* e pasa a significar ‘espazo entre puntos distantes, amplitude, circundo’ (*Dona era a gaita do longo daquela aldea*, PnT 19]. En ocasións, parece que estende ata a fronteira da gramática posibilidades lingüísticas comprobables na lingua oral ou escrita: así, o substantivo *peito* pasa a usarse como ‘ánimo, empuxe, espírito, coraxe’ (“Froriña de alto talle entre herba ben nacida, hoxe toda peito eres do alento daquela día”, PnT 31), poida que a partir da expresión (*non*) *ter peito de/para*; seguindo o modelo de *de lonxes terras* tóma-se o emprego de *lonxe* e doutros adverbios como adxectivos (*a lonxe voz do poeta*, *ruxir do preto curral*) e, ¿por que non?, como substantivos (*eu sentía un lonxe triste*); da relación substantivo-verbo exemplificada, por exemplo, en *pecho-pechar sae escoito-escoitar* (cf. cast. *escucha*) e da equivalencia total ou parcial de *canso-cansado*, *pago-pagado*, *calzo-calzado*, etc., sae *pousa* por *pousada*; de casos excepcionais como *ir a por auga* tóma-se a cadea de rexencias preposicionais en *terra de sin pisadas*; ou, por rematar, seguindo o modelo de *sapoconcho* e outros compostos similares, crea unha morea de voces dobres, do tipo *arranque-brío*.

A maxia e o dominio das palabras. María Mariño semella fascinada polas palabras. Reparen nos seus dous títulos en galego: *verba que comenza*, *palabra no tempo*. Distintos autores dos que andamos nesta compañía de *mariñeantes* salientaron o seu gusto pola metábase, é dicir, polo uso de palabras dunha clase no canto das da clase esixida pola gramática (substantivos por adverbios ou adverbios por substantivos, poñamos por caso). Naturalmente, María Mariño non inventou esta figura nin é probable que soubese que tiña nomes (metábase, hipóstase, transposición...), ela só a empregou máis aló dos límites habituais e cunha frecuencia inusitada, e, por iso, fíxoa característica do seu estilo. As palabras son imaxes: instantáneas, cada unha valiosa en si mesma polo seu significado, resonancias e connotacións, pero ao mesmo tempo todas e cada unha cobran un valor novo na xustaposición a outras imaxes na visión impresionística do conxunto.

Usa as palabras como etiquetas conceptuais, enlazadas polo tecido sintáctico máis simple, case imperceptible, e por veces desordenadas. En ocasións dá a impresión de ser a autora dun collage con retallos diversos ou un Gaudí compoñendo o seu mosaico con vistosas pezas orixinariamente inconexas. A sintaxe queda reducida ao papel do informe e insignificante cemento que une todas as pezas do mosaico: non importa a riqueza do seu abano de recursos, nin sequera importan as súas regras máis básicas; por contra, grande parte das imaxes máis impactantes de Mariño teñen que ver con esa ruptura do convencional, coa transgresión das esixencias que regulan o funcionamento das palabras dentro da cadea sintagmática (para *tecer* non se espera un OD *pedra*, pero o verbo cobra sentido nestes versos espléndidos: “Pica o canteiro pedra, a que onte foi tecida na erguida voz do poeta”, PnT 38).

Señor Presidente, Señores Académicos. Agradezo o privilexio de ocupar esta tribuna na compañía de dúas das voces máis poderosas da literatura galega moderna, dous compañeiros de corporación que admiro como persoas, como cidadáns galegos e como escritores. Déuseme a oportunidade de traer a este acto de homenaxe a María Mariño a voz dos lingüistas, moito máis modesta, non tan poderosa coma a dos poetas. Con ela, aproveitei para traer tamén a voz das mulleres, para salientar que todas e todos temos unha débeda contraída coas que andaron polo camiño cara á igualdade en tempos ben máis difíciles e complicados cós nosos. E tamén, como non, a voz mariñeira das Rías Baixas aos amados cumes do Courel.

Moitas grazas.